

Регіональна диференціація рівня життя сільського населення України

М. МАХСМА

кандидат економічних наук

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Запропоновано методологічний підхід до визначення рівня життя сільського населення на основі індексів регіонального людського розвитку. За запропонованим підходом здійснено оцінку рівня життя сільського населення України у 2014–2015 роках у регіональному розрізі. Виявлено лідерів і аутсайдерів серед областей України за рівнем життя сільських мешканців.

The methodological approach to determining the living standards of rural population based on indices of regional human development is proposed. The index is calculated on five important aspects of human life: demographic development, the condition of the labor market, social environment, material welfare and living conditions of the population. On the basis of proposed approach the living standards of the rural population of Ukraine in 2014–2015 in a regional context is estimated. The leaders and outsiders among the regions of Ukraine on the living standards of rural residents have been identified.

Ключові слова: рівень життя сільського населення, індекс регіонального людського розвитку сільського населення, регіональна оцінка рівня життя селян.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний курс розвитку економічної системи України передбачає досягнення європейських стандартів якості життя населення країни, розширення можливостей людського розвитку, забезпечення рівного доступу до суспільних благ усіх верств населення незалежно від статі, віку, національності, місця проживання. Разом з тим вразливими верствами населення в плані можливостей повної зайнятості та отримання відповідного доходу в нашій країні залишаються молодь, жінки з малолітніми дітьми, люди передпенсійного віку та інші категорії. Характерною рисою сучасного періоду є те, що вразливою категорією, поряд з названими, стало все сільське населення (понад 13 млн осіб). Гострота проблеми сільської бідності зумовлена тим, що понад 12,2% сільських домогосподарств мають грошові доходи нижче від установленого прожиткового мінімуму, а нижче від фактичного його рівня таких домогосподарств більше ніж 71% [1, с. 252]. Для порівняння: серед міського населення ці показники становлять відповідно 7,9% та 59%. На тлі загалом низького рівня доходів існують певні відмінності у рівні життя сільського населення в регіональному розрізі. Виявлення й урахування таких особливостей важливе для обґрунтування ефективної політики соціально-економічного розвитку областей, оскільки кожна з них має свої специфічні риси.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що наукова проблематика рівня життя населення постійно перебуває у центрі уваги науковців. Значний внесок у дослідження проблеми рівня життя, доходів населення, людського

розвитку зробили такі вітчизняні й іноземні вчені, як: О. М. Аврамова, Л. А. Беляєва, Н. А. Горелов, О. Г. Зельднер, Е. М. Лібанова, А. М. Колот, І. Л. Петрова, Л. М. Черенько, І. І. Проніна, Л. В. Уманець та інші [2; 5–7; 9]. Дослідженню рівня життя сільського населення присвятили свої праці Н. П. Голій, О. І. Дьяконенко, В. Лагодієнко, С. М. Онисько, М. С. Татаревська, С. Д. Цап та багато інших авторів [3; 4; 8; 10–12]. Разом з тим недостатньо вивченим залишається регіональний аспект даної проблеми, який потребує застосування певного загального показника, який би відображав численні складові категорії «рівень життя». Кілька років назад автором була здійснена оцінка рівня життя сільського населення у регіональному розрізі (методологічний підхід та результати були опубліковані в [13; 14]). Зміни, які відбулись у статистичній базі останніми роками (деякі показники не подаються і водночас з'явилися нові індикатори), обумовили потребу вдосконалення запропонованого підходу. Результати оцінки життєвого рівня за цим підходом подано в даній статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення рівня життя сільського населення в розрізі областей на основі розрахунку інтегрального індексу людського розвитку та окреслення заходів підвищення життєвого рівня селян.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні рівня життя сільського населення важливим є його визначення в розрізі областей, що потребує визначення певного інтегрального, загального його показника. Як такий пропонуємо застосовувати індекс регіонального людського розвитку сільського населення (Ір.л.р.с), що розра-

ховується за п'ятьма важливими аспектами людського життя: демографічним розвитком, станом ринку праці, соціальним середовищем, матеріальним становищем населення та умовами його проживання. За цими блоками було побудовано ієрархічну систему показників рівня життя сільського населення, на верхньому щаблі якої – узагальнюючий індекс регіонального людського розвитку, на нижньому – показники, за якими він розраховувався. Проміжним етапом був розрахунок узагальнюючих індикаторів, які характеризують кожен з п'яти аспектів рівня життя.

Первинні показники були стандартизовані: стимулятори – за формулою (1), дестимулятори – за формулою (2).

$$y_i = \frac{Z_i - Z_{\min}}{Z_{\max} - Z_{\min}} \quad (1)$$

$$y_i = \frac{Z_{\max} - Z_i}{Z_{\max} - Z_{\min}} \quad (2)$$

де Z_i – значення i -го показника;

$Z_{\max}$, $Z_{\min}$ – максимальне і мінімальне значення i -го показника серед регіонів.

В узагальнюючі індикатори первинні показники враховуються за певними ваговими коефіцієнтами W_i :

$$I_k = \sum_{i=1}^n y_i W_i \quad (3)$$

де y_{ij} – нормований i -й показник k -го аспекту рівня життя населення в j -му регіоні;

W_i – вага, з якою i -й показник враховується в обчисленні узагальнюючого показника k -го аспекту рівня життя населення;

n – кількість показників, що використовуються для оцінки k -го аспекту рівня життя населення регіонів України.

Ваги первинних показників обчислювалися за допомогою методу факторних навантажень (табл. 1).

Інтегральний індекс регіонального людського розвитку сільського населення розраховувався як проста середньоарифметична п'ятьох узагальнюючих індексів:

$$I_k = \frac{\sum_{k=1}^5 I_k}{5} \quad (4)$$

Ваги, за якими основні аспекти життя враховані в інтегральному індексі, взяті однаковими за тією логі-

Таблиця 1

Система індикаторів оцінювання рівня життя сільського населення та їх вагові коефіцієнти

№ ст.	Група індикаторів	Назва індикатора	Вага	Стим./Дестим.
1	Демографічний розвиток	Кількість народжень, тис. осіб	0,213	Стим.
		Кількість смертей, тис. осіб	0,189	Дестим.
		Пріоритетний приріст, тис. осіб	0,216	Стим.
		Супутний коефіцієнт народжуваності, на 1 жінку	0,163	Стим.
		Чисельність населення у віці 60 років і старші, осіб	0,219	Дестим.
2	Розвиток ринку праці	Рівень економічної активності сільського населення, %	0,145	Стим.
		Рівень зайнятості сільського населення, %	0,131	Стим.
		Рівень економічної неактивності сільського населення, %	0,135	Дестим.
		Рівень зареєстрованої безробіття, %	0,184	Дестим.
		Середня тривалість пошуку роботи, місяців	0,088	Дестим.
		Попит на працівників сільського господарства, осіб	0,167	Стим.
		Прискладування працівників у сільське господарство, осіб	0,140	Стим.
3	Матеріальний стан	Частка домогосподарств, які мають найвищу зарплату, %	0,061	Стим.
		Середньомісячна зарплатна плата у сільському господарстві, грн	0,064	Стим.
		Скандинавський середній зарплати у с.-г. до середньої зарплати в області, %	0,123	Стим.
		Кількість землі в СНГ на 1 господарство, га	0,072	Стим.
		1 га/1 частка землі та середня зарплата, грн/га, %	0,127	Стим.
		Погоди в основній районі куліна на 10 домогосподарств, голів	0,059	Стим.
		Погоди в основній районі куліна на 10 домогосподарств, голів	0,096	Стим.
		Погоди в основній районі куліна на 10 домогосподарств, голів	0,079	Стим.
		Погоди в основній районі куліна на 1 господарство, голів	0,057	Стим.
		Частка домогосподарств, які мають трактор, %	0,114	Стим.
		Частка домогосподарств, які мають мотоблок, %	0,080	Стим.
		Частка домогосподарств, які мають пилу, %	0,129	Стим.

Закінчення табл. 1

№ ст.	Група показників	Назва показника	Варт.	Єдиниц.
4	Соціальне середовище	Кількість пенсіонерів, осіб	0,005	Доступ.
		Забезпеченість із зброєю (на 1 працівника), грн	0,006	Доступ.
		Рівень безробіття населення 15–70 років, %	0,130	Доступ.
		Кількість усього нерухомих інвалідів, осіб	0,000	Доступ.
		з них інвалідів працездатного віку, осіб	0,000	Доступ.
		Кількість громадян у складних обставинах, осіб	0,000	Доступ.
		Кількість переміщених з війн догляданих ваєн наданої громади допомоги, осіб	0,131	Доступ.
		Середній річний дохід на 1 особу, грн	0,007	Стор.
		Кількість дітей віком 0–18 років, які не навчаються, осіб	0,071	Доступ.
		Кількість дітей, які навчаються з сім'ї, інвалідів, осіб	0,000	Доступ.
5	Умови проживання	Житловий фонд, тис. м ²	0,000	Стор.
		Приміщення в експлуатації житла, тис. м ²	0,070	Стор.
		Домашній телефонний апарат (на 100 осіб), од.	0,000	Стор.
		Кількість радіоточок, од.	0,124	Стор.
		Кількість комп'ютерів домашніх, од.	0,070	Стор.
		Кількість підключення інтернету домашніх, од.	0,009	Стор.
		Кількість вуличних ліхтарів, од.	0,000	Стор.
		Кількість місць для зберігання автомобілів, од.	0,070	Стор.
		Автомобільний фонд, од. (на 100 осіб), прот.	0,070	Стор.
		Кількість спортивних споруд, од.	0,070	Стор.
		Кількість автомобільних стоянок, од.	0,007	Стор.
		Торговельний площа на 100 тис. населення, м ²	0,004	Стор.
		Дитячі на 100 тис. населення, од.	0,009	Стор.

Примітка: розраховано за даними стат. збірників: «Регіони України», «Економічна активність населення України», «Населення України», «Праця України».

кою, що на регіональному рівні низький рівень розвитку одного аспекту не може бути компенсованим високим рівнем розвитку іншого важливого життєвого аспекту. Кожен показник системи має своє значення і водночас є складовою узагальнюючого індексу.

Аналіз індексів регіонального людського розвитку сільського населення, розрахованих за наведеним щойно підходом, дає підстави для висновку про загальний низький рівень життя сільського населення в Україні. Про це свідчить те, що в жодному регіоні країни протягом аналізованого періоду (2014–2015 рр.) не зафіксовано високого рівня життя селян. Найбільше значення $I_{р.л.р.с}$ 0,518 у 2014 р. та 0,519 у 2015 р. (Миколаївська область) говорить про те, що рівень життя селян навіть у порівняно кращих за цими показниками регіонах ледве дотягує до середнього. Першу п'ятірку у 2015 р. становили області: Миколаївська, Київська, Рівненська, Чернівецька та Херсонська, в яких $I_{р.л.р.с}$ коливався від 0,519 до 0,491 (табл. 2).

Серед аутсайдерів за рівнем життя сільського населення опинились області східного та західного регіонів (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Запорізька та Львівська). Найгірші показники життєвого рівня селян спостерігаються у Донецькій та Львівській областях, де найнижчі значення $I_{р.л.р.с}$ – відповідно 0,361 і 0,414, що відповідає дуже низькому рівню життя сільського населення.

Загалом же, характеризуючи динаміку рівня життя селян України, можна констатувати, що за аналізований

період спостерігалася тенденція до його зниження у переважній більшості областей. Так, їх групування за інтегральним індексом рівня життя за чотирма групами: з високим, середнім, низьким та дуже низьким рівнями певної характеристики рівня життя – показало зменшення кількості областей із середнім рівнем життя. Якщо у 2014 р. таких було чотири (Миколаївська, Херсонська, Рівненська та Чернівецька), то у 2015 р. їх залишилося тільки дві (Миколаївська та Київська) (табл. 3).

Відповідно, збільшилася група з низьким рівнем життя. П'ять з дев'яти областей групи з дуже низьким рівнем життя дещо покращили показники життєвого рівня (Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська, Кіровоградська та Тернопільська області).

З'ясування причин зрушень, що відбулись у рівні життя сільського населення, вимагає розгляду динаміки узагальнюючих індексів кожного з п'яти аспектів, включених у інтегральний індекс. Порівняльна оцінка демографічного розвитку сільського населення регіонів України показує, що за аналізований період в країні спостерігалася негативна тенденція погіршення демографічної ситуації, що підтверджується скороченням народжуваності і зростанням смертності населення. Ці тенденції властиві й сільському населенню. За демографічним розвитком лідерами стають Південний та Західний регіони. Зокрема, $I_{демогр}$ у межах 0,5–0,63 у 2014 р. мали 12 областей України (Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Рівненська, Чернівецька та інші) (рис. 1).

Таблиця 2

Характеристика регіонального рівня життя сільського населення України у 2014–2015 рр.

Область	Індекс рівня життя		Різниця, розбіжність	
	2014	2015	2014	2015
Волинська	0,458	0,455	12	13
Рівненська	0,492	0,488	3	4
Дніпропетровська	0,416	0,415	14	19
Донецька	0,342	0,361	21	21
Житомирська	0,457	0,458	6	9
Закарпатська	0,434	0,439	13	8
Львівська	0,463	0,477	11	18
Івано-Франківська	0,447	0,452	13	18
Київська	0,487	0,502	6	2
Кіровоградська	0,421	0,440	17	13
Луганська	0,404	0,443	20	17
Львівська	0,411	0,414	19	20
Миколаївська	0,516	0,519	1	1
Одеська	0,443	0,457	14	15
Полтавська	0,474	0,484	9	12
Рівненська	0,500	0,498	3	3
Сумська	0,485	0,464	4	12
Тернопільська	0,433	0,476	16	10
Харківська	0,445	0,480	6	7
Херсонська	0,399	0,491	2	5
Хмельницька	0,487	0,495	6	5
Черкаська	0,473	0,460	10	14
Чернівецька	0,466	0,445	7	4
Чернігівська	0,500	0,467	3	13

Примітка: розраховано автором.

Таблиця 3

Групування областей України за індексом рівня життя сільського населення

Індекс регіонального показника розвитку	2014	2015
Високий (0,500 і вище)	—	—
Середній (0,500–0,799)	Миколаївська, Херсонська, Рівненська, Чернівецька	Київська, Миколаївська
Низький (0,450–0,499)	Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська	Волинська, Рівненська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
Дуже низький (до 0,450)	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська, Тернопільська	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Луганська, Львівська

Примітка: розраховано автором.

У 2015 р. Тернопільська область дещо поліпшила свої демографічні показники і піднялася з групи дуже низького рівня у групу з низьким рівнем демографічного розвитку. Деяке поліпшення демографічної ситуації помітне у Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській

областях, де індекс демографічного розвитку підвищився. Разом з тим лише одна область перейшла у групу із середнім рівнем демографічного розвитку – Дніпропетровська. Лідером демографічного розвитку є Рівненська область, в якій $I_{\text{демогр}}$ дорівнював 0,604 у 2015 р. Загалом порівняно краща демографічна ситуація

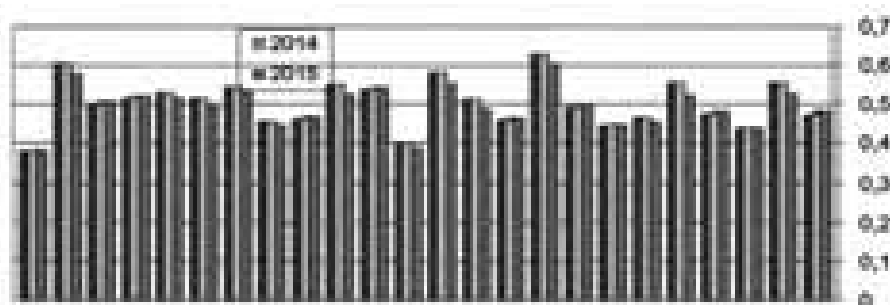

Рис. 1. Динаміка Індексу демографічного розвитку сільського населення України у 2014 і 2015 рр.

(сформовано автором за даними демографічного щорічника «Населення України», «Соціальні індикатори рівня життя населення України» за 2014, 2015 рр.)

західного регіону країни пояснюється дещо вищими показниками народжуваності та більшою кількістю дітей у родині, що склалось історично і пов'язане з ментальними, релігійними, культурними традиціями цього краю. Так, наприклад, у Рівненській області демографічні показники одні з найкращих. Це чи не єдина область в Україні, де протягом останніх двох аналізованих років спостерігалися додатний природний приріст населення (відповідно 911 та 351 осіб) та найвищий сумарний коефіцієнт народжуваності на одну жінку (відповідно 2,455 та 2,280). Недалеко відстали демографічні показники й у Закарпатській області, де зафіксовано максимальний природний приріст (865 осіб) і один з найвищих коефіцієнтів народжуваності – 1,851, тимчасом як решта областей України й далі потерпають від природного скорочення сільського населення, що зумовлене падінням матеріального добробуту населення у цей період, політичною нестабільністю та воєнним станом країни.

Серед аутсайдерів демографічного розвитку – області центрального (Вінницька та Черкаська) і західного (Львівська та Тернопільська) регіонів. Чи не найгірша демографічна ситуація у селян Вінницької та Черкаської областей ($I_{\text{демогр}} = 0,381$ та $0,437$). Саме в цих областях зафіксовано одні з найменших коефіцієнтів народжуваності ($K_{\text{нар}} = 1,617$ та $1,498$). Більш як двократне перевищення кількості померлого сільського населення над кількістю народженого спричиняє інтенсивне скорочення чисельності селянства, його депопуляцію. Дуже висока

смертність спостерігається у Донецькій та Луганській областях (кількість померлих майже втричі перевищує кількість народжених), що на тлі порівняно невисоких коефіцієнтів народжуваності (відповідно 1,69 у Донецькій та 1,64 у Луганській) виявляється у значному природному скороченні сільського населення цих областей.

Порівняльна оцінка розвитку ринку праці сільського населення регіонів України свідчить про погіршення ситуація на ринку аграрної праці. Загалом в Україні в більшості областей (у 14 з 24) індекс розвитку ринку праці дещо зменшився (Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Запорізька та інші області (рис. 2). Утім слід зазначити, що в деяких областях помітним було поліпшення стану ринку праці. Ситуація на ринку праці за аналізований період покращилась у Дніпропетровській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській та інших областях.

За показником розвитку ринку аграрної праці перше місце впевнено посідає Миколаївська область, що пояснюється одним з найвищих рівнем зайнятості – 62,6% та рівнем економічної активності сільського населення – 67,9%. До того ж у області одна з найменших тривалість пошуку роботи – 4 місяці та істотна частка домогосподарств, що використовують найману працю, – 47,3%. Друге місце посідає Одеська область. Причини її досить високого рейтингу подібні до причин Миколаївської області, щоправда показники розвитку ринку праці в цій області дещо гірші. Так, рівні зайнятості та економічної активності сільського населення становлять відповідно 57,8 та

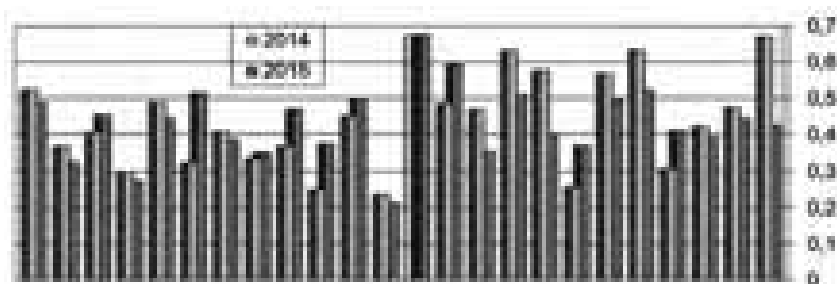

Рис. 2. Індекси розвитку ринку праці сільського населення України у 2014 і 2015 рр.

(сформовано автором за даними стат. збірників: «Економічна активність населення України», «Регіони України», стат. бюлетеня «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості» за 2014 і 2015 рр.)

61,1%. Проте в області значно менший рівень зареєстрованого безробіття – 2,8%. Порівняно краща ситуація і з працевлаштуванням у сільському господарстві. Третє місце за індексом розвитку ринку праці посіла Херсонська область, яка поступається Миколаївській лише малою часткою господарств населення, що використовують найману працю. Таких в області лише 4%.

Про погіршення стану ринку аграрної праці можна судити з того, що більш численною стала група областей з дуже низьким рівнем розвитку. Якщо у 2014 р. до складу цієї групи входили лише вісім областей, то у 2015 р. їх уже 15. Натомість відчутно скоротилася група із середнім рівнем розвитку ринку сільської праці.

Найбільш напружений ринок праці залишається у Донецькій, Волинській та Івано-Франківській областях, в яких спостерігається низький рівень зайнятості (відповідно 49,1%, 51,6%, та 54,4%) та економічної активності (відповідно 62,9%, 59,2% та 58,4%) сільського населення.

Порівняльна оцінка матеріального становища сільського населення регіонів України показує, що за аналізований період воно суттєво погіршилося. Водночас у 13 з 24 областей спостерігається невелике підвищення матеріального добробуту сільського населення. В основному це області західного (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Чернівецька та ін.) та південного (Миколаївська, Одеська) регіонів, де індекс матеріального становища, хоч і несуттєво, але зріс.

У Центральній і Східній Україні трохи підвищився матеріальний добробут селян Дніпропетровської та Луганської областей. Разом з тим матеріальний стан селян у цих, як, власне, і в усіх інших областях, залишається вкрай низьким, і в більшості областей і далі погіршується. Про це свідчить той факт, що за результатами групування

областей за відповідним індексом у 2015 р. лише у п'яти областях західного регіону спостерігався середній рівень життя за матеріальним добробутом – у Волинській, Хмельницькій, Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській (табл. 4). Решта областей характеризується низьким та дуже низьким рівнем матеріального добробуту. Це викликає велике занепокоєння, оскільки погіршення матеріального стану тягне за собою погіршення практично всіх інших аспектів життя сільського населення.

Першість Волинської області за рейтингом матеріального добробуту сільського населення у 2015 р. обумовлена кращою забезпеченістю домогосподарств такими матеріальними ресурсами, як трактори, вантажні автомобілі, плуги. Частка домогосподарств, що володіють зазначеною технікою, становить відповідно 30%, 1,4% та 80,9%, що перевищує середній рівень в Україні. Крім того, на високий рейтинг області вплинула і доволі значна кількість великої рогатої худоби, корів та свиней, що вирощується в особистих підсобних господарствах Волині (відповідно 5,9, 4,8 та 13,1 голів на 10 господарств). Що стосується грошових доходів, зокрема середньомісячної зарплати в сільському господарстві, вона в області далеко відстає від максимальної і становить лише 2810 грн, що майже на 30% менше максимуму цього показника, зафіксованого в Київській області.

Ті області, в яких зарплата завжди була вища, не ввійшли у групу із середнім рівнем матеріального добробуту, через те що інші його складові (забезпеченість ОПГ землею, технікою, кількість худоби тощо) суттєво відстають навіть від середнього рівня в країні, не кажучи вже про максимальні значення. Ідеться про Київську, Донецьку, Дніпропетровську, Харківську та інші області. У Київській області, наприклад, зарплата у сільському господарстві – 3727 грн на місяць – одна з найвищих у країні. Одним з найвищих є також і показник відношення

Таблиця 4

Групування областей України за індексом матеріального стану сільського населення

Індекс матеріального стану Високий (0,800 і вище)	2014	2015
Середній (0,500-0,799)	Волинська, Сумська, Хмельницька	Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Хмельницька
Низький (0,450-0,499)	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Кіровоградська, Київська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська, Львівська	Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Чернівецька, Чернігівська
Дуже низький (до 0,450)	Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Луганська, Рівненська, Харківська, Одеська, Полтавська, Миколаївська, Черкаська,	Донецька, Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Луганська, Чернівецька, Харківська, Херсонська, Одеська, Полтавська

Примітка: розраховано автором за даними стат. збірника «Праця України» та стат. бюлетеня «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості» за 2014 і 2015 рр.

заробітної плати у сільському господарстві до середньої заробітної плати в економіці області. Водночас забезпеченість ОПГ Київщини землею є найгіршою. У середньому на одне господарство в області припадає лише 0,62 га землі – це мінімальна кількість у країні. Мінімальною також є і кількість великої рогатої худоби та корів, що утримуються в господарствах населення. Забезпеченість особистих підсобних господарств сільськогосподарськими машинами і технікою в цій області теж відстає від максимальних значень. Подібна ситуація спостерігається й у Донецькій області. Тож розраховані індекси матеріального стану руйнують стереотип порівняно вищого рівня життя селян центрального та східного регіонів країни, який тримається на вищій заробітній платі сільських працівників цих областей. Разом з тим урахування у вказаному індексі інших матеріальних ресурсів крім грошових більш реально відображає рівень матеріального добробуту сільських мешканців у регіональному розрізі.

Порівняльна оцінка соціального середовища. За індексом соціального середовища найкраща ситуація спостерігається у Луганській, Херсонській, Чернівецькій, Сумській та Харківській областях, де зафіксовані найвищі рейтинги ($I_{\text{соц}}$ дорівнював відповідно 0,765, 0,761, 0,757, 0,684 та 0,679, що у 2015 р. відповідало першому–п'ятому місцям рейтингу). Перше місце селян Луганської області за соціальною безпекою зумовлене найменшою кількістю дітей, народжених у матерів віком до 20 років (319 осіб), низькою заборгованістю із заробітної плати (0,2 млн грн), а також найменшою кількістю дітей, які ніде не навчаються, та тих, що навчаються у спеціальних закладах для корекції розумового розвитку (відповідно 194 та 25 осіб). Друге місце за рейтингом соціального середовища у 2015 р. посіла Херсонська область ($I_{\text{соц}}$ – 0,761). Причини такого високого рейтингу – найнижчий рівень безробіття (6,1%), одна з найнижчих у країні кількості дітей, які ніде не навчаються, та тих, що навчаються у спецшколах для корекції розумового розвитку (відповідно 437 та 96 осіб). Третє місце за рівнем соціальної безпеки селян Чернівецької області пояснюється відсутністю заборгованості із заробітної плати, порівняно нижчим рівнем безробіття (8,5%) найменшою кількістю позашлюбних дітей (6,8 на 1 тис. населення), незначною кількістю дітей, що ніде не навчаються (321 осіб), та відсутністю в області дітей, що навчаються у спеціалізованих навчальних закладах. Ці показники значно кращі, ніж в Україні загалом, і характеризують більшу соціальну безпеку сільського населення цього регіону.

Що стосується аутсайдерів соціального середовища, то ними за результатами 2015 р. стали області Вінницька, Одеська та Львівська, які за індексом соціального середовища посідають три останні місця рейтингу ($I_{\text{соц}}$ дорівнює відповідно 0,408, 0,446 та 0,482). Такий низький рівень розвитку соціального середовища спричинений несприятливими показниками соціального напруження. Так, у Вінницькій області спостерігається значна кількість дітей, народжених у матерів віком до 20 років

(1179 осіб), значна кількість інвалідів (3177 осіб). Також причиною низького рейтингу є велика кількість громадян, що опинились у скрутних життєвих обставинах (29277 осіб). Важливою причиною низької соціальної безпеки цих областей є високе демографічне навантаження на працююче населення. Слід зазначити особливо скрутну ситуацію, що склалась у Вінницькій та Львівській областях, де кількість пенсіонерів найвища у країні і становить відповідно 250,4 та 249,1 тис. осіб. Негативні значення цих та інших показників зумовлюють несприятливе соціальне середовище селян цих областей.

Класифікація областей України за рівнем розвитку соціального середовища показала, що за цим аспектом рівня життя спостерігається порівняно краща ситуація, що підтверджується тим, що майже всі області входять у групу із середнім рівнем розвитку соціального середовища. У групах з низьким і дуже низьким рівнем у 2015 р. було лише три області: Львівська, Одеська та Вінницька (табл. 5).

Разом з тим загальне погіршення матеріального добробуту сільського населення негативно вплинуло на стан його соціального середовища. Про це можна судити з погіршення соціального середовища у таких областях, як Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська та Черкаська, які дещо знизили свої рейтинги у 2015 р., хоч і залишились у тих самих групах, що й у 2014 р.

Порівняльна оцінка умов проживання сільського населення регіонів України. Як і два попередні аспекти життя сільського населення (матеріальний стан та соціальне середовище), умови його проживання за аналізований період мали тенденцію до погіршення. Тільки у чотирьох областях зафіксовано незначне поліпшення умов проживання селян, причому воно стосується в основному областей з найгіршими умовами проживання. Це Донецька, Харківська, Чернівецька області, де спостерігаються одні з найнижчих індексів умов проживання (0,106, 0,400, та 0,359 у Чернівецькій області) (рис. 3).

Відносно високі рейтинги Київської, Вінницької та Полтавської областей (відповідно 0,691, 0,509 та 0,511) обумовлені кращою забезпеченістю селян житлом, а також порівняно більшою інтенсивністю введення нового житла. Так, у Київській області сільський житловий фонд становить 30916 тис. м², у Вінницькій – 27586 м². Лідирує Київщина й за обсягами введення житла в сільській місцевості. У 2015 р. площа введенного житла дорівнювала 1032 тис. м², що більше ніж утричі перевищує показник Івано-Франківської області (456 тис. м²), яка за цим показником посідає друге місце після Київської області.

Найгірші умови проживання сільського населення – у Луганській, Донецькій та Херсонській областях. У Луганській області, наприклад, найменший житловий фонд селян, найменша кількість дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, слабка забезпеченість торговельними організаціями. Майже нема тут і нового будівництва на селі. Якщо в Київській області в рік було введено понад 1000 тис. м² житла, то в Луганській області – лише 4 тис. м². Залишає бажати кращого і забез-

Таблиця 5

Групування областей України за індексом соціального середовища сільського населення

Індекс соціального середовища Високий (0,800 і вище)	2014	2015
Середній (0,5–0,799)	Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Миколаївська, Черкаська, Полтавська, Тернопільська, Херсонська, Івано-Франківська, Луганська, Київська, Донецька, Хмельницька, Хмельницька, Сумська, Ізюмська, Чернівецька, Кіровоградська, Чернівецька	Волинська, Дніпропетровська, Закарпатська, Ізюмська, Донецька, Київська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Черкаська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Житомирська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Херсонська
Низький (0,400–0,499)	Житомирська, Львівська, Одеська, Рівненська	Львівська, Одеська
Дуже низький (до 0,399)	Волинська	Волинська

Примітка: розраховано автором за даними демографічного щорічника «Населення України», стат. збірника «Праця України» та стат. бюлетеня «Соціальні індикатори рівня життя населення України».

печеність сільських населених пунктів області об'єкта соціальної інфраструктури.

Не набагато кращі умови проживання селян і у двох інших аутсайдерів – Донецькій та Херсонській областях. Їм, як і багатьом іншим областям, не вистачає житла (у Донецькій області сільський житловий фонд становить 6886 тис. м², у Херсонській – 9548 тис. м²). Майже мінімальна в цих областях кількість дошкільних дитячих закладів, шкіл, організацій торгівлі й інших соціально-культурно-побутових закладів. Аптеками та аптечними пунктами найгірше забезпечені знов-таки сільські населені пункти західних областей – Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької, в яких відповідно припадає від двох до семи закладів на 100 тис. населення. При цьому тут спостерігаються негативні тенденції до постійного скорочення закладів соціальної інфраструктури.

Класифікація областей України за індексом умов проживання показала незадовільний стан справ за цією характеристикою рівня життя у більшості областей (21 область за результатами рейтингу 2015 р. мали низький та дуже низький рівень умов проживання). Велике зане-

покоєння викликає погіршення цього аспекту життя селян, адже важко назвати нормальною ситуацію, коли лише у трьох областях (Вінницькій, Київській та Полтавській) умови проживання сільських мешканців можна вважати середніми, селяни ж решти областей живуть у поганих і дуже поганих умовах.

Падіння життєвого рівня сільського населення, що все виразніше виявляється на сучасному етапі розвитку агросектору, свідчить, що вже не можна далі відкладати розробку й обґрунтування конкретних заходів, спрямованих на підвищення рівня доходів, поліпшення соціального середовища та інших аспектів рівня життя селян. У цих умовах актуальними є заходи вдосконалення політики доходів населення, орієнтовані на підвищення реальних доходів та посилення соціального захисту селян (підвищення прожиткового мінімуму до реального його рівня, підвищення заробітної плати в аграрному секторі до середньої в економіці, підвищення пенсій та інших грошових допомог сільському населенню, запровадження більшої адресності допомог тощо). Разом з тим, не зменшуючи важливості заходів пасивної політики доходів,

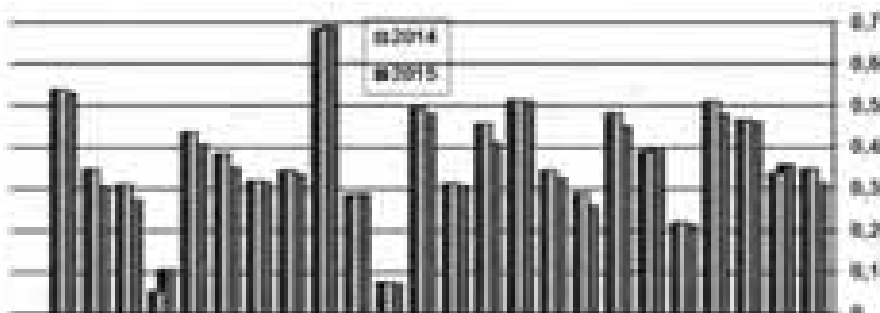

Рис. 3. Індекси умов проживання сільського населення України у 2014 і 2015 рр.

(сформовано автором за стат. збірниками та стат. бюлетенями: «Соціальні індикатори рівня життя населення України», «Регіони України», «Стан і розвиток зв'язку в Україні», «Дошкільні освітні заклади», «Загальноосвітні навчальні заклади», «Заклади культури і мистецтва України», «Мережа роздрібних торговельних підприємств» за 2014 і 2015 рр.)

слід зазначити, що ще більшій актуальності нині набувають заходи активної політики зайнятості сільського населення. У цьому зв'язку важливо створювати умови для розширення можливостей працевлаштування сільських мешканців. Актуальною в цьому плані є орієнтація селян на позааграрну сферу (стимулювання сільського підприємництва, підтримка родинних ферм, розвиток кооперації та інших форм інтеграції малих виробників до єдиної виробничо-маркетингової мережі тощо). Варто наголосити й на популяризації нестандартних форм зайнятості, зокрема дистанційної її форми, яка може бути актуальною для певного прошарку сільського населення, обізнаного з комунікаційними технологіями. Ці та багато інших заходів підвищення рівня життя мають застосовуватися з урахування специфічних особливостей соціально-економічного розвитку кожної області.

Висновки. Проведена регіональна оцінка рівня життя сільського населення показала, що цей рівень (окрім Київської та Миколаївської областей) загалом залишається низьким. Більше того, спостерігається дальше зниження рівня життя сільського населення (зменшення інтегрального індексу регіонального людського розвитку в переважній більшості областей). Зазначена тенденція спричинена суттєвим погіршенням таких важливих для сільського населення аспектів рівня життя, як розвиток ринку праці, матеріальне становище та умови проживання. Практично в кожній з областей спостерігалися негативні тенденції у демографічній ситуації. Винятком можна вважати лише Закарпатську та Рівненську області, оскільки тільки в них зафіксовано природний приріст сільського населення. Значно погіршився стан ринку аграрної праці. Лише чотири області демонструють середній рівень його розвитку, усі інші – області з високим рівнем сільського безробіття, низьким рівнем зайнятості та труднощами працевлаштування. Загострення ситуації на ринку аграрної праці зумовлено тривалим воєнним конфліктом на сході країни та іншими пов'язаними з ним причинами, що призвели до переміщення понад 1,5 млн осіб (значною частиною з них є селяни) до інших областей і, відповідно, спричинили зростання напруження на регіональних ринках праці.

Слід зауважити, що серед інших аспектів, які враховувались у інтегральному індексі рівня життя сільського населення, особливого погіршення зазнали матеріальний добробут та умови проживання, що підтверджується погіршенням більшої частини показників, що їх характеризують. Особливо відчутним стало погіршення умов проживання селянства (лише у трьох областях зафіксовано середній рівень життя, ще у чотирьох – низький, решта – області з дуже низьким рівнем умов проживання селян).

Отже, погіршення показників чотирьох з п'яти важливих життєвих аспектів дає підстави для висновку про негативну тенденцію падіння рівня життя сільського населення. І хоч в аналізований період вона ще не досить явна, незастосування своєчасних заходів щодо підвищення рівня доходів та зайнятості селян може призвести

до багатьох загрозливих наслідків. Тому переконані, що розробка й обґрунтування зазначених заходів з урахуванням запропонованих індексів забезпечить їх адресність і більшу ефективність у регіональному контексті.

Література

1. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. – Ч. 1. – Київ : Державна служба статистики України, 2017. – 380 с.
2. Аврамова Е. М. Риск зниження уровня благосостояния населения: стратификационный анализ / Е. М. Аврамова // Общественные науки и современность. – 2017. – № 3. – С. 42–54.
3. Голій Н. П. Вплив структури доходів і витрат домогосподарств на рівень життя сільського населення / Н. П. Голій // Економіка АПК. – 2015. – № 6. – С. 115–123.
4. Дяконенко О. І. Вплив на сільське розселення зрушень у продуктивності сільської економіки / О. І. Дяконенко // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 76–88.
5. Зельднер А. Г. На сложном пути обеспечения социально-экономического роста / А. Г. Зельднер // Экономические науки. – 2017. – № 1. – С. 23–27.
6. Колот А. М. Соціальна держава: генезис та перспективи розвитку / А. М. Колот, О. О. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2017. – № 1 (13). – С. 8–36.
7. Колот А. М. До формування нової моделі соціальної держави / А. М. Колот // України: аспекти праці. – 2017. – № 1. – С. 3–15.
8. Лагодієнко В. Вплив соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону / В. Лагодієнко, О. Боднар // Економіст. – 2012. – № 2. – С. 50–51.
9. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : колектив. моногр. / [за ред. Е. М. Лібанової]. – Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
10. Онисько С. М. Ефективність сільського господарства Львівської області й рівень життя сільського населення / С. М. Онисько, М. М. Богач // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 40–44.
11. Харчук С. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій: проблеми та шляхи вирішення / С. А. Харчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 12. – С. 20–23.
12. Цап С. Д. Оцінка впливу фінансової забезпеченості регіону на рівень життя сільського населення (на прикладі Івано-Франківської області) / С. Д. Цап // Економічний часопис-XXI. – 2013. – № 1-2 (2).
13. Махсма М. Б. Методологічні принципи визначення рівня життя сільського населення / М. Б. Махсма // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. пр. – 2011. – № 1. – С. 68–73.
14. Махсма М. Б. Регіональні аспекти оцінки рівня життя сільського населення / М. Б. Махсма // Економіка та прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 127–138.